

Proti in onkraj obstoječega

Gradnja metelkovske skupnosti v upor¹

Veliko začetkov, nešteto procesov

Dvajset let po mitskem skoku čez zid, ki je ograjeval to, kar je danes Avtonomni kulturni center (AKC) Metelkova, ta kljub poskusom homogenizacije in posledične normalizacije, predvsem s strani Mestne občine Ljubljana (MOL),² živi, obstaja in se osmišlja v pluralnosti svojega izraza in notranji heterogenosti lastnih praks. Danes ne obstaja ena Metelkova, temveč jih je veliko, ki v svoji raznolikosti hkrati gradijo prostor in skupnost.³

Nekatere Metelkove so se z leti sprijaznile s svojo vlogo nevladnih organizacij, ki jih financira država.⁴ Kljub številnim, tudi za AKC Metelkova pomembnim projektom, s svojim načinom produkcije, ki vlada v nevladnem sektorju, pogosto (čeprav ne nujno)⁵ reproducirajo obstoječi red, v katerem so konstitutivni element v vlogi mehanizma civilne družbe, ki ohranja družbeni *status quo*.⁶ Spet druge Metelkove se bolj kot z družbenimi konflikti ukvarjajo z estetizacijo svojega dela. Čeprav ne gre za dominantni pojav, pri poskusu mišljenja Metelkove ne moremo niti mimo sporadičnih pojavov odnosov dominacij, ki se kljub nominalni težnji po enakosti gradijo na podlagi veteranstva in 'zaslugarstva'. Tovrstne oblike dominacije se ne vzpostavljajo kot ustaljen način delovanja, niti jih ne moremo pripisati določenim Metelkovim, ki bi jih bilo mogoče natančneje opredeliti na podlagi opisov posameznih projektov, dogodkov ali praks, temveč se občasno manifestirajo v obliki spontane ideologije.

Vseskozi pa obstajajo tudi Metelkove, ki gradijo prakse onkraj obstoječega družbenega reda. To so tiste Metelkove, ki vznikajo

¹ Besedilo se idejno napaja na mojem prispevku na simpoziju Prostor in lastnina v Tovarni Rog maja 2013.

² Primer takšnega poskusa homogenizacije metelkovskih subjektov je vztrajanje MOL, da uporabnice in uporabniki AKC Metelkova mesto ustanovijo enotno društvo, ki bi kot pravni subjekt upravljal zgradbe. Leta 2011 so s tem denimo pogojevali financiranje prenove zgradb na območju Metelkove (Jesenšek, 2011).

³ O tej raznolikosti so uporabnice in uporabniki Metelkove ob 19-letnici delovanja zapisali: »Tukaj se brez prestopka prepletajo in plemenitijo številne dejavnosti: dnevna in nočna, umetniška in socialna, ekonomska in kulturna, politična in izobraževalna, individualna in kolektivna, arhitekturna dejavnost, dejavnost socialnega dela, psihoterapije in varnosti, če naštejemo zgolj nekatere. Na Metelkovi danes delujejo cirkus, več galerijskih prostorov, lezbični in gejevski klub, univerza, čajnica, kuhinja, številni glasbeni klubi, športno igrišče, prostor društva za kulturo hendikepa, glasbeni studio, prostori nevladnih organizacij, več knjižnic, mladinski hostel, umetniški ateljeji, rokodelske delavnice in še in še. Ključna značilnost Metelkove pa je, da ponudi veliko odprtega prostora, ki vse omenjeno poveže v živ organizem.« (Forum AKC Metelkova mesto, 2012).

⁴ Gre predvsem za nevladne organizacije, ki so svoj dom našle v zgradbi Metelkova 6; večinoma leta 1997 (glej Hren, 1999: 12). Pozneje je seveda prihajalo do rotacij posameznih nevladnih organizacij. Ker se stavba nahaja na južnem in ne severnem (zasedenem) delu Metelkove, je seveda

vprašanje, ali te nevladne organizacije sploh lahko štejejo za del Metelkove, o kateri bo govoril naš prispevek, ki se ukvarja z odprtimi vprašanji gradnje skupnosti na zasedenem območju AKC Metelkova. Vseeno pa na tem mestu velja opozoriti tako na njihov pomen in obstoj, ker se nekatere njihove dejavnosti vseskozi prepletajo z zasedenim delom Metelkove (med mnogimi primeri lahko omenimo denimo Delavsko-punkersko univerzo, ki je sicer projekt Mirovnega inštituta, del svojega programa pa že dolga leta izvaja v Klubu Gromka, občasno tudi v drugih prostorih AKC Metelkova.

⁵ Prav na podlagi v prejšnji opombi omejenih dejavnosti in programov določenih društev in nevladnih organizacij je jasno, da ta opredelitev ne more biti črno-bela, saj so se kljub načinu financiranja okoli določenih programov posameznih nevladnih organizacij oblikovali kolektivi, ki delujejo na podoben način kot številni znotraj zasedenega dela Metelkove, torej po principih nehierarhičnosti, antiavtoritarnosti, horizontalnosti, ki te principe tudi širijo (denimo prek širjenja dostopa radikalne literature) in s tem v prostoru proizvajajo realne politične učinke. Seveda ostaja odprto vprašanje, ali je moment samorganizacije teh kolektivov dovolj močan, da so svojo vlogo nevladne organizacije že presegle, tako da bi lahko preživel tudi brez (sicer pogosto skromnega) financiranja iz državne blagajne.

⁶ Osnovna težava z nevladnimi organizacijami izvira iz načina njihovega financiranja, ki jih postavlja v razmerje odvisnosti do države ali zasebnega kapitala, s tem pa strukturno zmanjšuje njihovo potencialno političnost. Nevladne organizacije tako ne delujejo kot agent opolnomočenja in demokratizacije od spodaj, temveč se zaradi prej omenjenega načina financiranja pogosto umikajo v sfero nekonfliktnosti s strukturnimi potezami kapitalizma in učinkov, ki jih ta proizvaja (Baccaro, 2001: 14).

⁷ Balkanski anarhistični sejem knjig (BASK) 2013 si je za svojo rdečo nit vzel preizpraševanje vloge anarhističnih skupnosti v širših družbenih gibanjih. Ob zavedanju, da so prakse upora, solidarnosti ter gradnje skupnosti proti in onkraj kapitalizma zgodovinsko integralen del

skozi nenehno preizpraševanje lastnih praks in notranji konflikt in lahko obstajajo zgolj skozi svojo nereprezentabilnost. Ta Metelkova je po potrebi zmožna tudi producirati kolektivno usklajene akcije. To ni tista Metelkova, katere horizont bi temeljno določala težnja oblasti po »ureditvi« njenega uradnega statusa na način vpisa v obstoječi pravni red. Med številnimi izrazi te Metelkove v njenih prvih dvajsetih letih naj omenimo zgolj dva iz neposredne preteklosti, saj so preostali dobro popisani že drugje, tudi v pričujoči publikaciji: tu merimo na tisto Metelkovo, ki je bila sposobna kolektivno pristopiti k organizaciji Balkanskega anarhističnega sejma knjig⁷ maja 2013 in znotraj njega v Klubu Tiffany denimo vzpostaviti prostor za delavnico, ki je odkrito spregovorila o seksizmu znotraj radikalnih skupnosti, ki v praksi niso tako zelo proste odnosov dominacij, kot si to radi predstavljamo. V istem kontekstu spodbujanja radikalne in lucidne analize družbe v realnem času kaže razumeti tudi izjavo *Gentrifikatorji odjebite!* ki jo je maja 2013 sprejel Forum uporabnic in uporabnikov Metelkove (AKC Metelkova mesto, 2013). V njej so ostro zavrnili prakso samovoljne uporabe Metelkove v oglaševalskih kampanjah vseh vrst potrošniških produktov. Z nasprotovanjem komodifikaciji prostora in njeni agresivni integraciji v kapitalistični način produkcije metelkovske skupnosti namreč dokazujejo, da so pripravljene braniti svoj produkcijski način pred rekuperacijo s strani kapitala.

To Metelkovo mislimo kot skupnost, ki deluje proti kapitalizmu kot prevladujočemu družbenemu redu, v katerem živimo, ter hkrati s svojim delovanjem poskuša graditi odnose onkraj dominantne ideologije. V nadaljevanju bomo tako sprva podrobneje definirali, kako na primeru avtonomnih prostorov po eni strani razumemo družbeni okvir, v katerem delujejo, po drugi pa poskušali orisati njihove naracije upora, ki jih zaznamuje nenehen proces gradnje proti in onkraj samih sebe in katerih temeljni element je nenehna refleksija lastnega delovanja. Poskušali bomo tudi pokazati, da takšen način razumevanja politike in skupnosti lahko prepreči (samo)izolacijo in posledičen propad praks, ki si prizadevajo najedati kapitalistični sistem.

Avtonomne prostore bomo poskušali razumeti kot del realno obstoječega upora proti kapitalizmu, ki se ne vzpostavlja v svoji totalnosti, temveč v obliki razpok. Kot konkreten primer avtonomnega prostora, ki generira prakse, ki radikalno lomijo dominantne odnose moči, bomo nato obravnavali prej opisani del Metelkove. Metelkovi ne pripisujemo težnje, da bi svojo prvotno formo radikalnega preloma z dominantnimi odnosi moči fetišizirala. Opozorili pa bomo, da lahko tak pristop skupnost v upor namesto v vsakokratno izumljanje subverzivnih potencialov in družbenih odnosov, ki so lahko radikalno drugačni od kapitalističnih, vodi v

gradnjo živega muzeja, prepredenega z odnosi hierarhij in dominacije na podlagi zaslug za njegovo vzpostavitev.

V prispevku bomo zagovarjali tezo, da je treba za realizacijo subverzivnega potenciala prvoten radikalni prelom misliti in živeti vsak dan znova, pri tem pa hkrati ohranjati zgodovinski spomin in vednost, ki je bila ustvarjena skozi pretekle boje. S pregledom nekaj ključnih mehanizmov, denimo masovnega turizma, legalizacije in represije, prek katerih želita oblast in kapital Metelkovo disciplinirati, normalizirati, podrediti in jo s tem oropati njenega subverzivnega potenciala, pa bomo poskušali na koncu prikazati še nujnost ohranjanja konfliktno naravnane politike avtonomnih prostorov, kot je Metelkova.

Gibanje proti in onkraj

Okvir, znotraj katerega naslavljamo nekaj osnovnih izzivov avtonomnih prostorov, je kapitalizem kot dominanten produkcijski način,⁸ katerega temeljnih protislovij »ni mogoče razrešiti v okvirih kapitalizma« (Gregorčič, 2011: 95). Osnovni element kapitalistične proizvodnje je razbitje družbenega delovanja. Tovrstna fragmentacija se ne nanaša le na proizvodnjo objekta, ki je odtujen od proizvajalca, temveč tudi na samoodtujitev delavca (Holloway 2004, 47). Skozi proces alienacije je človeku odtujena njegova generična bitnost, kar »na splošno pomeni, da je en človek odtujen drugemu, tako kot je sleherni od njih odtujen človeški bitnosti« (Marx in Engels 1844/1969, 310). V kapitalizmu so ljudje torej oropani sposobnosti realizacije kreativnih potencialov, pri čemer se negacija kreativnosti ustvarja s podreditvijo človeške dejavnosti trgu. »Ta podreitev trgu pa se dovrši, ko sposobnost kreativnega delovanja (delovna moč) postane blago, namenjeno za prodajo na trgu, s strani tistih s kapitalom.« (Holloway, 2004: 131)

Nasprotovanje temu procesu Holloway (2004) opisuje s konceptom proti in onkraj. Človeško kreativnost in delovanje zastavi kot praktično negacijo (proti obstoječemu sistemu), ki pa hkrati transcendirata (gre onkraj) in torej skozi upor proti razčlovečenju in razbijanju človeškega delovanja, ki je lastno kapitalističnemu načinu produkcije, gradi odnose, ki temeljijo na tovarštvu, nehierarhičnosti, samoorganizaciji, antišovinizmu in vzajemni pomoči. Kot takšni so radikalno drugačni od obstoječih odnosov dominacije, zato že pomenijo del utopične družbe, torej so onkraj obstoječega.⁹

Tovrstna moč delovanja skupnosti proti in onkraj je v svojem bistvu antisintezična. Vsaka družba temelji na družbeni koheziji oziroma obliki odnosov aktivnosti med ljudmi. V kapitalizmu je ta kohezija opisana v terminih zakonov kapitalističnega razvoja. Gre za sistematično zaprtje, ki prej omenjeni koheziji daje moč, ki jo je teže zlomiti (Holloway, 2010: 52). Skupnost v upor mora zato, če želi aktivno spreminjati odnose moči v družbi, zavrniti tovrstno zapiranje na različnih ravneh delovanja. Nepodredljivost, ki po spletu okoliščin ali namenoma postane zaprta, nujno prinaša frustracijo, ki vodi do notranjih konfliktov in dezintegracije. Zavrnitev negibanja pa hkrati ne pomeni, da se skupnost obrne v partikularnost ali mikropolitiko (Holloway, 2010).

anarhističnih skupnosti, je bil osnovni premislek BASK, kako je treba praznino, »ki jo kapitalistični razkroj pušča za sabo (...), napolniti z domišljijo in konkretnimi vsakdanjimi praksami, ki izhajajo iz nas samih in naših želja. Za vse. BASK je eden takšnih prostorov izmenjave izkušenj in strategij; odpiranja vprašanj in iskanja odgovorov v novih družbenih okoliščinah.« (Federacija za anarhistično organiziranje, 2013a). Na sejmu so se tako odpirala vprašanja, kot so: »Ali se je teren boja v resnici spremenil in kako? Kakšne so nove strategije boja? Kakšno vlogo imamo anarhisti v aktualnih družbenih bojih? Kaj smo se naučili iz naših preteklih izkušenj?« (Federacija za anarhistično organiziranje, 2013b).

⁸ Neoliberalizem se v tem kontekstu pojavlja kot »teorija politično-ekonomskih praks, ki pravi, da do človeške blaginje najhitreje pridemo z osvoboditvijo individualnih podjetniških svoboščin in večšin v institucionalnem okviru, ki ga zaznamuje močne pravice do zasebne lastnine, prosti trgi in prosta trgovina. Vloga države je ustvariti in ohraniti institucionalni okvir, ustrezen takšnim praksam (Harvey, 2012: 7).

⁹ David Graeber (2007: 322) se pri opisanju gradnje »novega sveta v objemu starega« sklicuje na idejo prefigurativne politike (Cindy Millstein), ki sama po sebi že vsebuje vidnost radikalnih alternative.

¹⁰ Glej denimo Harvey (1996) ali Panizza (2005).

¹¹ Med vstajami v Sloveniji v letih 2012/2013 je bilo takšen primer denimo delovanje Vstajniških socialnih delavk, ki so s svojimi intervencijami v prostor med drugim preizpraševale vprašanje spola.

V dominantnem teoretskem diskurzu je skupnostim v uporabi, kamor prištevamo tudi avtonomne prostore, ki jih bomo podrobneje opredelili v nadaljevanju, pogosto pripisan partikularni izraz, ki je za temeljno družbeno spremembo nezadosten, zato, seveda gledano iz pozicije moči, nujno potrebuje metode demokratične-ga planiranja od zgoraj, povezovanja, poenotenja in interpretiranja

njihovih aktivnosti. Tovrstne prakse radikalnega organiziranja in grajenja skupnosti od spodaj se interpretirajo¹⁰ kot predpolitične, politično impotentne, očita se jim ukvarjanje s partikularnimi težavami, temeljile naj bi na specifični identiteti in bile pogosto osredinjene na nematerialen, simboličen, partikularen boj ter kot take pomenile nevarnost za politično stabilnost in poglobljanje demokracije (Motta, 2009: 33).

Skupnosti v uporabi so tako torej razumljene kot nekaj lokaliziranega, kar naj bi omejevalo njihov politični potencial, saj politizirajo vsakdanje življenje kot kraj dominacije, upora in družbene transformacije. Predvideva se, da je znanje mogoče producirati zgolj skozi proces abstrakcije, ki se odvija v varnem okolju bolj ali manj hierarhičnih institucij, brez gibanja. To naj bi omogočilo, da se preseže domnevna omejenost posameznega gibanja. Ker se gibanjem odvzame status ustvarjalcev teorije, se še bolj uveljavi delitev dela med tistimi, ki mislijo, in tistimi, ki delajo. A nove oblike ljudskih bojev in sodobnih družbenih gibanj, katerih del je v Sloveniji tudi Metelkova, presegajo omejeno dihotomijo ter omejitve tovrstnega razumevanja procesa spreminjanja družbene realnosti. So nujno materialna in nematerialna, njihovi radikalnejši deli pa pogosto preizprašujejo dominacijo¹¹ in poskušajo producirati nove odnose in strukture onkraj kapitalizma. In da, teorija je nenehno del samoorganiziranih gibanj od spodaj. Produkcija teoretskega znanja in kovanje političnih strategij sta vpeta v nenehno kolektivno refleksijo preteklih in sedanjih bojev. Občutljivost na spremenjene družbene in politične okoliščine pa skupnostim v boju omogoča, da proizvedejo analizo, ki »čeprav je lokalizirana, ni partikularna, ampak namesto tega ponuja univerzalno in bogato razumevanje pogojev dominacije na eni ter kreativnih poskusov izzivanja in preseganja teh odnosov na drugi« (Motta, 2009: 47). Kreativne kapacitete skupnosti in posameznikov, ki so investirane v razvejen proces delovanja proti in onkraj, rušijo omejitve, ki jih postavlja kapital, in kljubujejo opustošenju, ki ga ta proizvaja. V takšnih situacijah vsakdanjega življenja se odpira možnost preseganja hierarhij.

Gibanje razpok in avtonomni prostori

Vsako gospostvo predvideva trajanje, ki je značilno za družbo, kjer je subjekt podrejen objektu oziroma je od njega v proizvodnem procesu fizično ločen. Če je to trajanje proizvedeno znotraj delovnega procesa, iz tega izhaja, da lahko trajanje, s tem pa ločitev objekt-subjekt kot temeljni element kapitalističnega sistema zlomimo le s »totalno transformacijo družbene organiziranosti dela« (Holloway, 2005: 133). Prelom z obstoječim načinom družbene organizacije pomeni realizacijo želje po ustvarjanju drugačnega sveta in negacijo kapitalizma, iz katere se iztrga kreacija, delovanje, ki ni zaznamovano z odnosi nad-moči (Holloway, 2010: 3).

V tem smislu moramo v njihovem začetku kot prelom ali razpoko razumeti tudi vsak avtonomni prostor. Ta razpoka je v svoji konkretni pojavnosti pogosto radikalna, saj denimo neposredno reappropriira fizični prostor in ga iztrga kapitalu ali državi ter njunim subformacijam. A če se zadovolji zgolj s tem aktom, je tak prostor nujno slabo odporen na potencialno reintegracijo v kapitalistične odnose dominacije. Samo dejanje zasedbe namreč še ne pomeni realizirane emancipacije same

po sebi, temveč mora ta radikalni prelom spremljati reartikulacija dominantnih odnosov moči. Le tako prostor dejansko postane političen (Zdravković, 2013). Edini način, da se prelom nadaljuje, je torej, da prostor, s tem pa seveda mislimo skupnost, ostaja v nenehnem gibanju proti in onkraj.

Avtonomni prostori pomenijo razpoke za kapitalistični stroj tudi zato, ker so vozlišča transgresije kapitalističnega reda, ki se ne oblikujejo po vnaprej znanem modelu, temveč vsakič znova izumljajo same sebe v procesu lomljenja logike kapitala (Holloway, 2010: 35). Foucault takšne prostore imenuje heterotopije, realna mesta, ki obstajajo v vsaki družbi in ki so polja efektivno živečih utopij in kot takšne zunaj obstoječih mest, čeprav jih lahko lokacijsko zamejimo v njihovem realnem obstoju. Ti prostori so drugačni od dominantne ideologije, o kateri govorijo in ki jo reflektirajo (Foucault, 1986: 24). Nekateri izmed teh prostorov so fizični, drugi časovno kratkotrajni, tretji dolgotrajnejši. Začasne avtonomne cone so seveda lahko vzpostavljene tudi v domišljiji, a se morajo, če želijo proizvajati družbene učinke, na koncu realizirati v danem prostoru in času. Odlikujeta jih njihovo nenehno gibanje in neulovljivost (Bey, 2003: x–xi).

V teh razpokah lahko prepoznamo izraze boja za avtonomijo, ki izhajajo iz konkretnih potreb ljudi po gradnji skupnega, realizaciji kreativnih potencialov, boja za individualno in kolektivno svobodo ter spreminjanju družbenih odnosov za svet proti in onkraj kapitalističnega odtujevanja in razlaščenja. Avtonomije v tem kontekstu ne smemo razumeti kot neko fiksno stanje, ki ga je neki prostor kot-da-za-večno dosegel in se s tem izvzel iz obstoječega družbenega reda, ampak kot prakso nenehnega boja zanjo, prakso, ki vključuje nenehno rekonceptualizacijo same sebe. Avtonomni prostori torej težijo k temu, da bi bili prostori kreativnosti in eksperimentiranja, kjer se ljudje aktivno upirajo kolonizaciji, razčlovečenju in izkoriščanju s strani logike kapitala (Chatterton in Hodkinson, 2007: 201).

Družbena gibanja, ki se porajajo v zadnjih desetletjih, potrebo po prostoru artikulirajo in realizirajo na različne načine, pogosto skozi dolgotrajne boje. Zgolj v naši najbližji preteklosti in geografski bližini beležimo veliko bolj in tudi manj vidnih pobud in bojev za oziroma v zvezi s prostorom. Od Art centra v Prekmurju, Socialnega centra Rog, Avtonomne cone Molotov, samoorganiziranih spletnih skupnosti, skvotov Vila Mara in Galicija, No border kampov v začetku 21. stoletja do nekdanjega avtonomnega prostora Organizirane skupnosti anarhistov v Zasavju, zasedenega Sokolskega doma v Novem mestu, študentskih avtonomnih tribun na FDV leta 2007, do četrtnih skupščin v času vstaj pozimi 2012–2013 v Mariboru, Ljubljani in Kopru, zasedbe Filozofske fakultete leta 2011, zasedbe nekdanjega Kina Triglav leta 2013, samoorganiziranih vrtičkov Zadruga Urbana ter nešteto razprav, protestov in vstaj po vsej regiji. V vseh teh primerih in še v veliko drugih, ki tu niso navedeni, ima koncept prostora ključno vlogo.

Metelkova kot razpoka

AKC Metelkova mesto je mogoče razumeti kot praktičen primer prej omenjenih razpok v kapitalističnem sistemu. Kot zgoraj opredeljen avtonomni prostor je Metelkovo mogoče misliti že zaradi njenega fizičnega obstoja, ki že sam po sebi premika horizonte, v katerih mislimo mogoče oziroma nemogoče. Kot prostor, kjer je mogoče »misliti nemogoče«, pa ima vedno že to zmožnost, da je generator subverzivnih praks, ki prek konflikta z logiko kapitala producirajo realne politične učinke na področju vsakdanjega življenja njihovih akterjev. V preteklosti jih je Metelkova zgenerirala precej, mi se bomo na tem mestu dotaknili področja medijev, izobraževanja in prehranske samooskrbe.

¹² Eden najbolj razširjenih je v zadnjem desetletju denimo aktivistična novičarska platforma Indymedia.

¹³ Leta 2011 se projekt razširi na celotno Federacijo za anarhistično organiziranje, ki tvorno soustvarja glasilo z novicami iz območji, kjer delujejo posamezne avtonomne oziroma lokalne skupine federacije, pa tudi širše.

¹⁴ V kapitalistični družbi se reprodukcija usposobljenosti delovne sile (pretežno) ne odvija znotraj produkcijskega procesa, temveč se institucionalizira v izobraževalnem sistemu, skozi katerega se priučimo predvsem pokorščine in »pravil ureditve, ki jo vzdržuje razredno gospodarstvo« (Althusser, 2000: 60). Seveda ne smemo pozabiti, da gredo skozi ta isti izobraževalni sistem tudi izvrševalci izkoriščanja in represije, ki v šoli reproducirajo sposobnosti obvladovanja dominantne ideologije in tudi tako zagotavljajo prevlado vladajočega razreda. Šolstvo torej opravlja funkcijo reprodukcije družbenih hierarhij in neenakih položajev (Močnik, 2006: 30).

¹⁵ Na tem mestu ne moremo zapisati vseh razsežnosti dogajanja v A-Infoshopu, a vodilo njihovega programa je, da ta (praviloma) odgovarja na realne potrebe gibanja. V preteklosti so se tam med vstajami (2012/2013) odvijali cikli Mislimi nemogoče, ki so naslavljali pereče teme znotraj vstaj, pred tem pa pogovori z aktivisti iz Turčije, Grčije, Baskije, Izraela/Palestine, Irske, Južne Afrike, Latinske Amerike in številnih drugih bojišč protikapitalističnega gibanja. Povod zanje so bili mnogokrat, a ne vedno, izredne situacije v teh delih sveta. Vpetost lokalne anarhistične skupine v globalne mreže omogoča spremljanje bojev po svetu v realnem času, in to s privilegijem dostopa do informacij in analiz neposredno s terena, torej od tovarišev in tovarišic iz zavezniških in drugih politično bližnjih krogov.

Aktivisti množično zavračajo *mainstream* medije, ker v njih vidijo sisteme, kjer se dominantna ideologija zgolj reproducira zaradi ohranjanja družbenega *statusa quo*. Veliko energije je zato usmerjene v gradnjo lastnih medijev, promocijo tem, ki v dominantnih medijskih praksah niso dobile svojega prostora, in ustvarjanje neposrednih komunikacijskih kanalov.¹² Tako so se začeli kolektivno ustvarjati avtonomni medijski prostori, ki niso podrejeni režimu mezdnega dela.

Na Metelkovi obstaja nekaj takšnih avtonomnih medijev. Kolektiv Anarhistične pobude Ljubljana že od leta 2008 soustvarja redno publikacijo širšega anarhističnega gibanja z imenom *Anarhistka*.¹³ Namen okrožnice *Anarhistka* »je skromen: dokumentiranje nemirnih časov, omogočanje diskusije o vprašanih, ki se nas tičejo, tvorjenje novih tovarišev in spodbujanja novih želja ter razvijanje konkretnih oblik njihove realizacije.« (Federacija za anarhistično organiziranje, 2013). Gre za samoorganiziran in avtonomen kolektivni delovni proces, ki je v svojem financiranju avtonomen od kakršnikoli struktur mesta, države ali zasebnega kapitala. Distribucija časopisa je gverilska, samoiniciativna, decentralizirana in poteka prek mrež kolektivov in posameznikov, vsebina pa je seveda tako kot okrožnica sama brezplačno prosto dostopna brez navedb vira.

Tovrstni avtonomni mediji pomembno in na več ravneh pripomorejo k razvoju družbenih gibanj, ne samo s tem, da so orodja artikulacije in opravljajo funkcijo pisanja lastne zgodovine, temveč tudi s tem, da prispevajo svoj delež k povezovanju politične skupnosti in tudi h gradnji svojevrstne kulture odpora. Avtonomni mediji so oblika komunikacije, »ki ni enosmerna od medijskih ustvarjalcev proti medijskim potrošnikom, ampak namesto tega vključuje vzajemno participacijo ljudi kot producentov in prejemnikov informacij« (Rambukkana, 2007). V tem smislu niso dopolnilo uradnim medijem, temveč je njihova vloga konfliktna, saj v času izbruhov družbenih protislovij opravljajo funkcijo razbijanja monopolov uradnih medijev nad informacijami, s čimer pripomorejo k nevtralizaciji mehanizmov »reproduciranja vladajoče ideologije ter represivnih ukrepov, ki so njen posamičen izraz.« (Jeffs in Pavličič, 2011)

Iz kritike klasičnega izobraževalnega sistema¹⁴ so na Metelkovi vzniknili številni samoorganizirani procesi produkcije vednosti od

spodaj, večina iz konkretnih potreb po refleksiji družbe, ki nas obdaja, in želji po gradnji teorije in prakse upora. Delavsko-punkerska univerza tako že vrsto let v Klubu Gromka prek predavanj in okroglih miz raziskuje razmere gospodarstva znotraj kapitalizma. V Klubu SOT 24,5 je pred leti potekalo kritično premišljevanje novih tehnologij in filmskega medija prek Škratove filmske šole. Škratova čitalnica z bogatim naborom radikalne literature omogoča vstopno točko za raziskovanje sodobnih družbenih gibanj. V A-infoshopu se poleg različnih projekcij in diskusij¹⁵ odvijajo

¹⁶ Redka izjema so denimo Urbane brazde v Mariboru, ki si prizadevajo, da bi na urbanih vrtovih obenem s solato organsko zrasla tudi nehierarhična skupnost njihovih uporabnikov.

občasna srečanja izobraževalnega projekta NAPAD (Neformalna/nehierarhična akademija pankersko-anarhističnega delavstva).

NAPAD je organska platforma, ki nima ne nosilca dejavnosti ne vnaprej določenih norm in hierarhično razvrščenih prioritiet, saj te vsakič znova določajo aktualni uporabniki. Njen namen je kolektivno samoizobraževanje skupnosti za njeno korist in posledično za korist posameznikov znotraj nje. Temelji na konceptu skupnostnega in radikalnega izobraževanja, katerega osrednje gibalno je refleksija, ter kritično vključevanje novih vednosti v že obstoječe znanje. Radikalno izobraževanje nasprotuje »bančnemu načinu shranjevanja podatkov, ki jih je pozneje treba le reproducirati.« (NAPAD, 2010: 11) V nasprotju s projekti, ki živijo zgolj za potrebe razpisov, je NAPAD ideja, ki se v prakso prevaja v skladu s potrebami skupnosti in katerega polna realizacija njegovih potencialov še vedno ostaja projekt za prihodnost.

Avtonomni prostori kot prakse revolucioniranja vsakdanjega življenja ne delujejo v družbenem vakuumu. Posledično se pogosto soočajo s procesi komodifikacije, ki nujno pomenijo tudi najedanje njihovega subverzivnega potenciala. Kapital poskuša s tem, da samoorganizirane dejavnosti prizna, jih komodificira, nato pa prek vzpostavitve centralnega in hierarhičnega nadzora normalizira, izniči nekatere osnovne principe, po katerih delujejo številne radikalno organizirane skupnosti. Nehierarhično, torej horizontalno samoorganiziranje, ki je temelj delovanja AKC Metelkova – izraža se prek metelkovskega Forumu in notranje organizacije hišnih forumov, prostorov in kolektivov –, se denimo vsaj na neki ravni pojavlja v organizaciji dela številnih visokotehnoloških podjetij. Pravična trgovina in ekološke prakse lokalne prehranske samooskrbe postajajo imperativ t. i. zelenega gospodarstva, ki se v načinu produkcije in delitvi dela ne oddaljujejo bistveno od odnosov dominacije, ki sicer vladajo v družbi.¹⁶ Boj proti – večkrat tudi spontanemu – prevzemanju tega istega produkcijskega načina je poskus širjenja metod gverilskega urbanega vrtičkarstva, ki ga na Metelkovi goji kolektiv Zadruga Urbana. Damoklejev meč rekuperacije, ki visi nad tovrstnimi koncepti, ki jih razvijajo skupnosti v uporabi, pa seveda ne pomeni, da se jim je treba odpovedati, vsekakor pa kaže na temeljno nujnost, da se ti nenehno spreminjajo in preizkušajo, saj lahko zgolj ohranjanje in nadaljnji razvoj neodtujenega načina produkcije na dolgi rok omogoča, da skupnosti same ne reproducirajo dominantnih hierarhičnih družbenih odnosov.

Izzivi sodobne Metelkove

Potencialno subverzivnost, ki jo s svojim obstojem in gibanjem pomeni Metelkova – morda celo bolj v očeh oblasti kot samih metelkovcev –, na prvi pogled morda najbolj ogrožajo klasične represivne taktike, ki so vidnejše in zato sprejete z večjo sumničavostjo, neodobravanjem, pozornostjo in uporabi. Gre za nenehne policijske obhode Metelkove podnevi in ponoči, poostrene policijske kontrole obiskovalcev v njeni okolici ter inšpekcijske preglede, ki poskušajo disciplinirati delavce in uporabnike metelkovskih klubov. A vsaj toliko nevaren je subtilnejši proces gentrifikacije; nekritično zapiranje v polje estetizacije, kulture in domnevne apolitičnosti. Te oblike represije ne moremo razumeti neodvisno od poskusov MOL, da Metelkovo spravi v okvire sprejemljivega in določi njen formalni status.

Proces gentrifikacije Metelkove poteka predvsem s spreminjanjem avtonomne cone v turistično nišo. *Lonely Planet* Metelkovo tako označuje kot »paradiž za pankerje« (Lonely Planet, 2013), spletna stran *Tripadvisor* pa jo uvršča na peto mesto med ljubljanskimi turističnimi atrakcijami

¹⁷ Uporabnice in uporabniki Metelkove so za potrebe direktnega socialnega dela z obiskovalci pripravili tudi letake s principi delovanja (ničelna toleranca do homofobije, rasizma, seksizma in nadlegovanja delavcev, nastopajočih in obiskovalcev; spodbujanje k samooorganiziranemu pospravljanju za sabo in medsebojni pomoči (AKC Metelkova mesto, 2013).

(Tripadvisor, 2013). Mestna občina Ljubljana (MOL) Metelkovo na svojih uradnih turističnih spletnih straneh oglašuje kot eno od rastočih kulturnih središč, ki je »v skladu z dokaj svobodnim ustvarjalnim duhom, ki ji vlada, kompleks v nenehni preobrazbi«. (Visit Ljubljana, 2013) Trume turistov so pogosto, marsikdaj morda premalo kritično tudi s strani metelkovskih uporabnic in uporabnikov, skupaj s številnimi nočnimi mladimi obiskovalci v nekoliko perverznejšem obratu spremenjene v enega od razlogov, da Metelkova

po dvajsetih letih še obstaja. Tovrstna argumentacija gre lahko še dlje in se igra s hipotezo, da je s stališča MOL Metelkova postala dovolj neproblematičen poligon gentrifikacije, izdatno napolnjen s kulturnim kapitalom, da bi se bilo sploh treba lotiti bolj radikalnih ukrepov, denimo odpiranja vprašanja upravičenosti trenutnih uporabnikov do uporabe prostorov pod sedanjimi pogoji.

Zagotovo ni mogoče zanikati dejstva, da tudi Metelkova ni imuna na seksistične in šovinistične izpade, ki verjetno niso nepovezani z dejstvom, da se predvsem ob koncih tedna število obiskovalcev, ki niso nujno obiskovalci kulturnega programa, rapidno poveča. Toda prazno moraliziranje brez resnejše kontekstualizacije oziroma razumevanja življenja mladine v vseh njegovih razsežnostih ne naredi vtisa. Še vedno ostaja aktualna osnovna ugotovitev, da je Metelkova za velik del mladine v Ljubljani eden redkih prostorov, kjer lahko relativno svobodno preživljajo svoj čas.¹⁷ Pomembnega in pozitivnega dejstva, da Metelkovo prepozna kot svoj prostor in si ga v skladu s tem tudi prilagaja, ni mogoče postavljati v isti kot s fenomenom turizma oziroma turistične industrije, del katere je po spletu okoliščin nekako postala tudi Metelkova. Pri našem problematiziranju masovnega turizma nam gre za osvetlitev njegove strukturne funkcije v obstoječi organizaciji družbe, ki se v metelkovski konkretnosti – tako kot povesod drugod – kaže kot nažiranje metelkovske samoniklosti. V tej luči se zdi koristno spomniti na eno bolj lucidnih tez o turizmu, ki jih je proizvedla revolucionarna teorija 20. stoletja. »Stranski produkt blagovnega prometa je turizem, v potrošnje usmerjen pretok ljudi, omejen predvsem na možnost, da greš lahko pogledat, kar je postalo banalno.« (Debord, 1999: 113) Zavnitev degradacije tistega, kar je na Metelkovi alternativno, subverzivno, intrigantno v banalne ponaredke istega, zahteva od nas občutljivost tudi za to razsežnost metelkovske realnosti.

Fokusiran razmislek o turizmu na Metelkovi, ki je bil izražen v obliki javne intervencije, je pred leti spodbudil zanimivo interno polemiko. Pred leti se je na balkonu Hlevov poleg znaka za prepovedano fotografiranje pojavil transparent z napisom »*Migrants welcome, tourists fuck off.*« To je sprožilo redko razpravo med uporabniki in uporabnicami Metelkove o čedalje večji prisotnosti turistov v avtonomni coni. Transparent ni dolgo vzdržal, saj ga je po nekaj dneh in med še vedno trajajočo razpravo o smiselnosti takšnih sporočil z direktno akcijo brez konsenza širše skupnosti nekega večera odstranila ena izmed uporabnic. Zanimivo je, da na omenjeni terasi večkrat visijo transparenti z različnimi relativno bolj abstraktnimi sporočili o nesprejemljivosti kapitalističnega ustroja in nujnosti temeljne družbene spremembe. A zgolj transparent, ki je na polemičen način neposredno nagovarjal situacijo Metelkove v enem od njenih notranjih protislovij, je sprožil burne reakcije, kar je bil sicer verjetno tudi eden od namenov direktne akcije izobešanja tega napisa.

Direktna akcija je namreč razkrila različne poglede tako na avtonomijo Metelkove v odnosu do mesta kot do kapitalističnega načina produkcije oziroma menjave. Medtem ko se nekateri subjekti s svojo političnostjo v poskusu realizacije radikalne enakosti že s svojim delovanjem in obstojem nujno postavijo v posreden ali neposreden konflikt z obstoječim sistemom tako na ravni mesta, države kot družbenega ustroja in njenega hkratnega presejanja, se nekateri drugi nagibajo

k spravljljivejšim odnosom z oblastmi in kapitalom (tipičen primer je denimo vprašanje legalizacije Metelkove zaradi pritiskov oblasti na klubske šanke, delo na črno ipd.).

Vseeno pa primer transparenta in konfliktnost različnih struj znotraj Metelkove spominja na podobno nezadovoljstvo, kot se je pokazalo tudi na Paradi ponosa leta 2013, ko je skupina radikalnih feministk in feministov v ljubljanskega župana Zorana Jankovića v znak protesta proti vladajočemu razredu zmetala okrvavljene vložke in tampone. Reakcija nekaterih je bila podobno zgražanje kot pri omenjenem transparentu, kar nakazuje razliko v pristopu med nominalno in konkretno podporo direktni akciji. Številni o njej fantazirajo, ko pa se zgodi, se postavijo na stališče avtoritete in pokroviteljsko omejuje prostor in način, na katerega je mogoče izražanje nestrinjanja z dominantno ideologijo. Skratka, vsi smo za akcijo, a ne na našem pragu, kjer moramo za javno izražena stališča investirati tudi lastna imena in telesa in včasih izbrati javno manj sprejemljivo, težjo, bolj tvegano in radikalnejšo pot spreminjanja pogojev vsakdanjega življenja.

H koncu

Poskusom legalizacije se metelkovske skupnosti še naprej upirajo, a prav v tem procesu se najbolj kaže zadnji nivo discipliniranja, to pa je želja po enotnem metelkovskem subjektu kot nosilcu njene avtonomije in glasu, ki ga želi od uporabnic in uporabnikov slišati MOL. Normalizacijska oblast seveda vedno prisiljuje k homogenosti, čeprav hkrati individualizira s tem, da omogoča merjenje odmikov od norme ter določa ravni, ugotavlja posebnosti in morebitno koristno (v našem primeru posredno ali neposredno profitabilno vrednost avtonomne kulturne cone) uporabo razlik. »Oblast norme seveda brez težav deluje v sistemu formalne enakosti, saj v homogenost, ki je pravilo, kot koristno nujnost in hkrati kot rezultat merjenja uvaja vse, kar je degradiranega v individualnih razlikah.« (Foucault, 2004: 204)

Poenotenje metelkovskih subjektov v enega je že del paradigme predstavnštva. Enoten subjekt bi iz razpršenosti strategij, form, idej in njihovih konkretnih manifestacij, ki so prek Foruma uporabnikov in prek drugih navidezno neformalnih, a realno učinkujočih orodij, v nenehnem procesu usklajevanja, pod krinko lažjega upravljanja v metelkovsko politično realnost, torej v odnose med uporabniki, vnesel zastopništvo, z njim pa hierarhične odnose nadmoči. Predvsem pa bi delovanje Metelkove od horizontalne samoorganizacije prenesel v odtujen odnos upravljanja od zgoraj navzdol.

Če si drznemo svojevrstni in kompleksni, a vendarle na neki ravni formalizirani in transparentni dinamiki urejanja odnosov med uporabniki podeliti status politike, potem jo lahko označimo kot nehierarhično politiko, za katero je mogoče reči, da je »na svojem izviru radikalno nesprejemljiva in v svojem postopku nereprezentabilna. Politika ne more biti reprezentirana – lahko se le udejanja, preverja in prakticira« (A-Infoshop, 2013). To Metelkovo pripelje v polje razmislekov in diskusij o radikalni enakosti (Zdravković, 2013), ki je politika organiziranja od spodaj na ravni vsakdanjega življenja in zato kot takšna nepredstavniška. Kot poudarja Rancière (1999: 27), politika ne obstaja, ker bi ljudje skozi privilegij svojega govora svoj interes investirali v skupno, temveč zato, ker tisti, ki v kapitalizmu nimajo pravice govoriti, vzpostavijo skupnost. Takšne skupnosti so nepredvidljive, nepokorljive, izmuzljive in za obstoječi red nevarne in nerazumljive.

Ohranjanje te nepokorljivosti gre z roko v roki z ohranjanjem metelkovske heterogenosti. To seveda ne pomeni, da Metelkova kot subjekt ne more obstajati in delovati, vprašanje je le, kako, pod kakšnimi pogoji in do katere mere. Metelkovska politika kljub številnim zapletom

in težavam pri svoji realizaciji jemlje direktno-demokratski proces od spodaj resno. Direktni demokratični proces predvideva koordinacijo in konsenzualno odločanje med heterogenimi realnostmi znotraj skupnosti. Mogoče je reči, da metelkavska politika ni nekaj, kar si je šele treba izmisliti ali mora nastati, temveč realno obstoječa praksa žive demokracije, ki je v metelkovskih skupnostih vsakič znova prisoten že dve desetletji. Izziv pa ostaja, kako v ta proces vključiti še več uporabnikov in uporabnic ter poglobiti refleksivno delovanje skupnosti kot takšne.

Izziv vsakega boja proti in onkraj je zavrnitev ugoditve želji oblasti, da iz heterogene situacije ustvari en subjekt, ki mu podeli status predstavnika, ki v nekaj korakih zavoljo svojevrstne dialektike med predstavniki in skupnostjo, ki naj bi jo predstavljal, končno tudi preoblikuje to skupnost oziroma jo prilagodi formi, ki jo je predpisala oblast. To željo oblasti, ki se pogosto prikazuje kot neškodljiv tehnični detajl, je treba prepoznati kot konstitutiven del tehnike hierarhičnega vladanja, saj šele vzpostavlja objekt tega vladanja. Nujen pogoj vsake oblasti je obstoj tistega, nad komer se oblast izvaja. Skrivnost, kakor smo se naučili pri Foucaultu, je na obeh koncih tega razmerja. Sprejetje vloge podanika oblasti ima za učinek nevtralizacijo tiste potencialne subverzivnosti, ki jo ima izhodiščna družbena situacija. Ali povedano na primeru AKC Metelkova: zgolj heterogena je lahko živa, gibljiva in nepodredljiva protimoč, ki jo je vredno vsako leto znova ustvarjati, preizpraševati in braniti. Tu ni nobene gotovosti, subverzija je v Metelkovi prisotna zgolj kot potencial, njena realizacija pa je odvisna od vsakokratnega boja za radikalno enakost, ki omogoča političnost, ki ne more biti reprezentirana ali integrirana v obstoječi družbeni red.

Ne glede na to, kako je mogoče razumeti vse zapisano, prostori, kot je AKC Metelkova, nikoli ne ponujajo avtonomije in subverzivnosti sami po sebi, ampak tvorijo okolje, kjer se takšne prakse lahko zamislijo in razvijejo. Že zgolj potencial pa je dovolj, da so takšni prostori za hegemonski družbeni red nevarnost, ki jo poskuša na različne načine nevtralizirati in zatreti. Zato trdimo, da je treba vsiljevanje predstavniškega modela Metelkovi razumeti kot poskus nevtralizacije metelkovske subverzivnosti in torej kot zgolj eno od oblik njenega discipliniranja s strani države in kapitala.

Takšna gibanja, politični prostori in prakse ne potrebujejo totalnosti nasilnega poenotenja od zgoraj, temveč organsko povezovanje bojev in izmenjavo izkušenj ter gradnjo radikalne solidarnosti od spodaj, onkraj obstoječih form parlamentarizma, države in kapitala. Te entitete ne obstajajo zunaj obstoječega sistema, saj so v tem smislu večnočasne cone, kjer se omogočita emancipacija in gradnja moči za boj proti kapitalu. Če tega boja ni, potem se zgolj odpirajo kapitalu, ki jih z lahkoto nevtralizira.

Zato je nujno razvijati oblike boja, ki na direktno-demokratske načine radikalizirajo skupnosti in prek njih celotno družbo ter jih napolnjujejo z antikapitalistično, nehierarhično in antiavtoritarno vsebino, v kateri ima človeško življenje vrednost že samo po sebi. Horizont tako iznajdenih praks boja je vrtanje lukenj v strukturo tako hitro in tako globoko, da jih kapital ne more rekupeirati in integrirati. Tako poskušajo gibanja v uporabi temeljito spreminjati produkcijski način in strukturo družbenih odnosov. To je projekt graditve družbe, ki kljub svoji vpetosti v lokalni prostor ne naseda na čerih svojih partikularnih izrazov, temveč v vsakdanjem življenju, kjer se kapitalizem vsakič znova regenerira in hkrati tudi izziva, gradi odnose in strukture onkraj obstoječega družbenega reda.

Literatura

- A-INFOSHOP. (2013). *Misliti nemogoče*. Dostopno prek: <http://program-infoshop.blogspot.com/2013/02/misliti-nemogoce.html> (30. junij 2013).
- AKC METELKOVA MESTO. (2013). *Gentrifikatorji, odjebite!* Dostopno prek: <http://www.metelkovamesto.org/?mode=static&id=5405> (25. junij 2013).
- AKC METELKOVA MESTO. (nedatirano). *Metelkova je tudi tvoje mesto*. Dostopno prek: <http://www.kudmreza.org/?p=451> (25. julij 2013).
- ALTHUSSER, L. (2000): *Izbrani spisi*. Ljubljana, Založba/*cf.
- BACCARO, L. (2001): *Civil Society, NGOs, and Decent Work Policies: Sorting out the Issues*. Dostopno prek: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---inst/documents/publication/wcms_079317.pdf (25. julij 2013).
- BEY, H. (2003): *T.A.Z. The Temporary Autonomous Zone, Ontological Anarchy, Poetic Terrorism*. New York, Autonomedia.
- CHATTERTON, P., HATTERTON, S. (2007): *Why We Need Autonomous Spaces in the Fight Against Capitalism. V Do it Yourself: A Handbook for Changing our World*, The Trapese Collective (ur.), 201-216. London, Pluto Press.
- DEBORD, G. (1999): *Družba spektakla*. Ljubljana, Študentska založba.
- FEDERACIJA ZA ANARHISTIČNO ORGANIZIRANJE. Dostopno prek: www.a-federacija.org (14. junij 2013).
- FEDERACIJA ZA ANARHISTIČNO ORGANIZIRANJE. (2013a). *10 let Balkanskega anarhističnega sejma knjig*. Dostopno prek: <http://www.a-federacija.org/2013/01/26/balkan-anarchist-bookfair-2013/#Slovensko> (25. julij 2013).
- FEDERACIJA ZA ANARHISTIČNO ORGANIZIRANJE. (2013b). *Proti kapitalističnemu opustošenju gradimo solidarnost in upor*. Dostopno prek: <http://www.a-federacija.org/2013/03/28/second-call-for-balkan-anarchist-bookfair-2013/> (25. junij 2013).
- FORUM AKC METELKOVA MESTO. (2012). *Izjava za javnost*. Dostopno prek: <http://www.metelkovamesto.org/index.php?mode=usrpage&uid=1&pid=0&inh=4> (25. julij 2013).
- FOUCAULT, M. (1986): *Of other spaces*. *Diacritics XVI* (1): 22–27.
- FOUCAULT, M. (2004): *Nadzorovanje in kaznovanje*. Ljubljana, Krtina.
- GRAEBER, D. (2007): *Possibilities: Essays on Hierarchies, Rebellion and Desire*. Oakland/Edinburg, AK Press.
- GREGORČIČ, M. (2011): *Potencia: samoživost revolucionarnih bojev*. Ljubljana, Založba/*cf.
- HARVEY, D. (1996): *Justice, Nature and the Geography of Difference*. Cambridge, Blackwell Publishers.
- HARVEY, D. (2012): *Kratka zgodovina neoliberalizma*. Ljubljana, Studia Humanitatis.
- HOLLOWAY, J. (2004): *Spreminjamo svet brez boja za oblast: Pomen revolucije danes*. Ljubljana, Študentska založba.
- HOLLOWAY, J. (2004): *Spreminjamo svet brez boja za oblast*. Ljubljana, Študentska založba.
- HOLLOWAY, J. (2005). *Prenehajmo ustvarjati kapitalizem. Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo XXXIII* (219): 131–141.
- HOLLOWAY, J. (2010): *Crack Capitalism*. London/New York, Pluto Press.
- HREN, M. (1999): *Še ena diskreditacija pravne države. V Metamorfoze Agore Metelkove*, M. Hren (ur.), 11–13. Ljubljana, Društvo za razvijanje preventivnega in prostovoljnega dela.
- JEFFS, N. IN PAVLIŠIČ, A. (2011): *Nujnost radikalnih medijev*. Dostopno prek: <http://mediawatch.mirovni-institut.si/bilten/seznam/41/radikalni/> (25. julij 2013).
- JESENŠEK, M. (2011): *Do leta 2013 MOL nič za Metelkovo. Delo*, 25. marec. Dostopno prek: <http://www.delo.si/kultura/do leta 2013 mol nic za metelkovo.html> (24. julij 2013).
- LONELY PLANET. (nedatirano). Dostopno prek: <http://www.lonelyplanet.com/slovenia/ljubljana> (30. maj 2013).

- MARX, K. in F. ENGELS (1844/1969): Kritika nacionalne ekonomije (Pariški rokopisi 1844). V *MEID*, 1. zvezek, ur. Boris Zihelr, 245-398. Ljubljana, Cankarjeva založba.
- MOČNIK, R. (2006): *Svetovno gospodarstvo in revolucionarna politika*. Ljubljana, Založba/ *cf.
- MOTTA, S. (2009): Old Tools and New Movements in Latin America: Political Science as Gatekeeper or Intellectual Illuminator? *Latin American Politics and Society* 51(1): 31–56.
- NAPAD. (2010). Napad na sistem z gradnjo alternativ. *Avtonomija* II (2): 10–11.
- PANIZZA, F. (2005): Beyond Delegative Democracy: Old Politics and new Economics in Latin America. *Journal of Latin American Studies* 32(3): 737–763.
- RAMBUKANA, N. (2007): Is Slash an Alternative Medium? »Queer« Heterotopias and the Role of Autonomous Media Spaces in Radical World Building. *Affinities: a Journal of Radical Theory, Culture and Action* I (1): 69–85.
- RANCIÈRE, J. (1999): *Disagreement*. Minneapolis, University of Minnesota Press.
- TRIPADVISOR. Dostopno prek: http://www.tripadvisor.com/Attractions-g274873-Activities-Ljubljana_Upper_Carniola_Region.html (30. maj 2013).
- VISIT LJUBLJANA. (nedatirano). Dostopno prek: <http://www.visitljubljana.com/si/imenik/zabava/1420/detail.html> (30. maj 2013).
- ZDRAVKOVIĆ, L. (2013): *Proces grajenja prostorov za vse kot življenje politike emancipacije*. Posvet: *Prostor in lastnina v zasedeni Tovarni Rog*, 8. maj 2013.